

Hadiste Eleştirel Yaklaşımın Öncüsü Olarak Hz. Âişe

BÜNYAMİN ERUL

Dr. A.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ, ARŞ. GÖR.

Yüce Allah'ın insanlığa göndermiş olduğu peygamberler zincirinin son halkası olan Hz. Peygamber, kendisine indirilen Kur'an'ı tebliğ ettiği gibi, tatbik de etmiş, hayatı boyunca âdeta canlı bir Kur'an olmuştur. Kendilerine arzedilen hak dini kabul eden ilk nesiller, İslam'ı doğrudan doğruya Kur'an'dan ve onun tebliğcisi ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdi. Onların bu eğitimini, kısaca Kur'an ve Sünnet merkezli bir talim ve terbiye şeklinde özetlemek mümkündür.

Sahabenin, Allah tarafından kendilerine gönderilen son Peygamber'e bağlılıkları herkesçe malumdur. Bu bağlılığın tabii bir sonucu olarak sahabe, onun her türlü söz ve davranışlarına önem atfetmiş, onları öğrenmeye çalışmıştır. Fakat, beşer oluşun bütün özelliklerini taşıdıkları içindir ki, onlar da Hz. Peygamber'in Sünnet ve hadislerini farklı şekillerde anlamak durumunda kalmışlardır. Hz. Peygamber ile olan beraberlik süreleri, zeka ve muhakeme güçleri, yaşları, cinsiyetleri, meşgaleleri, ona olan yakınlıkları, İslam öncesi geçmişleri vb. birçok faktör, onların hem hadis rivayetlerini, hem de Sünnet anlayışlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının doğru bir şekilde anlaşılıp algılanması ve düzgün bir şekilde gelecek nesillere nakledilmesi, sahabenin en gayretli oldukları hizmet alanlarından birisiydi. Onların zaman zaman Hz. Peygamber'e sordukları sorular, kavrayamadıkları bazı konularda ona başvurmaları, iç yüzünü idrak edemedikleri çeşitli hususlarda ona yönelttikleri eleştiriler ve özellikle Hz. Ömer'de görüldüğü üzere ortaya konulan ciddi itirazlar hep onu iyi anlayabilmek adınaydı.¹ Doğruyu tespit ve hakikate ulaşabilmek amacıyla onlardan bazılarının gösterdiği hassasiyet her türlü takdirin üzerindedir. Özellikle fakih ve müctehid olarak bilinen sahabiler, Hz. Peygamber'in bu tenkitleri müsamaha ile karşıladığını görmüşler ve eleştirel bir ruhla birbirlerine

¹ Bu hususta misaller ve geniş değerlendirme için bkz: Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 1999, s. 125-153.

de itiraz etmekten, hatta gerektiğinde sert eleştiriler yöneltmekten dahi çekinmemişlerdir.

Onların bu yolda yaptıkları ilmi tenkitler, İslam kültür tarihinin en parlak örnekleri olarak sayılabilir. İslam'ı öğretme çalışmalarını sırasında sahabenin birbirlerinin eksikliğini tamamladığı, yanlışını düzelttiği, hatta tekiye dahi gittikleri vakidir. Ama bu, sırf Kur'an ve Peygamber yanlış anlaşılmasın, İslam yanlış öğretilmesin diyedir.

İşte bu İslami ilim zihniyetinin pek çok mümessili arasında en müstesna yeri, en büyük İslam alim kadını olan Hz. Âişe işgal etmektedir. Hz. Âişe, sadece hadis nakilcisi değil, aynı zamanda müfessirdir, fakih ve haptir. Devrinin Arab tarihi, ensâb, şiir ve tıb sahalarında derin bilgi sahibidir. Rivayet ettiği hadislerin şuuruna ermiş bulunduğu gibi, kendisine ulaşan rivayetleri de, yüksek İslami kültürüne göre değerlendirmekte ve ravileri kim olursa olsun, bunlardan yanlış veya eksik bulduklarını düzeltme vazifesini hakkıyla yerine getirmektedir.²

Hz. Peygamber'in sevgili eşi Hz. Âişe, zekası, engin deneyimi ile, her taraftan gelen kadın erkek hemen herkesin, kendisine danıştığı, meseleleri için bilgisine başvurduğu, irşat ve tavsiyelerine kulak verdiği, hatta ailevi problemleri çözdürmek ve kendisinden dua almak üzere sık sık ziyaret edilen, kendisine hürmet edilen bilge bir anneydi. Kapısı, geçmiş yıllarda karşı saflarda yer almış hasımlarına dahi açıktı. Onun evi, ilim, irfan, irşat ve danışma merkezi gibi her gün girip çıkanlarla dolup taşmaktaydı. Bu mütevazı ev, kadın erkek, büyük küçük birçok kimsenin huzuruna gelip kendisini dinlediği, yarsa soru sorup cevabını aldığı bir ilim ve irfan ocağı oldu. Onun bu faaliyetleri sayesinde Medine, ilim merkezi olmaya devam etti. Orada onun yıllarca süren eğitim ve öğretim faaliyetleri sonunda, İslam ilimlerinin temellerinin atılması ve ilmi hareketin gelişmesi yanında, hadis ve fıkıh sahalarında Medine ekolü teşekkül etti. Gerek Medine'de ve gerekse her yıl hacc için gittiği Mekke'de kendisine sorulan şifahi sorulara cevap verdiği gibi, muhtelif şehir ve bölgelerden mektupla sorulan soruları da cevapsız bırakmadı.³

O, dinî ilimleri bizzat Resul-i Ekrem'den öğrenmişti. İslam'ın öğreticisi olan Hz. Peygamber ile aynı evi paylaştığı ve evi de Mescid'in bitişiğinde olduğu için, onun öğretilerinden gece gündüz yararlanmakta, onun ders ve sohbetlerini dinlemekte, kavrayamadığı, merak ettiği veya bilmediği her bir meseleyi de hemen ona sorup öğrenmekteydi. Yine Resul-i Ekrem de, Hz. Âişe'nin herhangi bir hatasını gördüğü zaman derhal onu uyarmaktaydı.⁴

Hz. Peygamber'den aldığı feyz sayesinde İslam esaslarının en mümtaz öğreticisi oldu. Sünnet'i nakledip şerhetmekle kalmadı; aynı zamanda onun doğ-

² Mehmed S. Hatiboğlu, "Hazret-i Âişe'nin Hadis Tenkitçiliği", *AÜİFD* XIX (1973), s. 59-61, 72.

³ Hz. Âişe'ye mektupla soru sorulmasına misal olarak bkz: Mâlik, 20. Hacc 51, I. 340-1; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul 1982, VI. 87; Buhârî, *el-Edebu'l-mufred*, s. 371, no: 1121, terp. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut 1985 (2. baskı).

⁴ Bkz. Suleymân en-Nedvî, *Hz. Âişe*, (*Asr-ı Saâdet* içerisinde), çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978, III. 278-285'te bu sorular ile uyanlardan birçoğunu nakletmiştir.

ru anlaşılması hususunda ilmî tenkit zihniyetini ortaya koydu. Kuvvetli hafızası sayesinde Hz. Peygamber'in hâdis ve sünnetinin daha sonraki nesillere ulaştırılmasında emsalsiz hizmetler ifa etti. Rivayet ettiği toplam 2210 hadisle, en çok hadis rivayet eden yedi sahabinin dördüncüsüdür. Kendisinden hadis nakledenlerin sayısı 200'den fazladır. Öğrencilerinin en az dörtte biri bayanlardan oluşmaktadır.⁵

1914-1917 yılları arasında Hz. Âîşe hakkında ilk defa müstakil ve oldukça doyurucu bir kitap yazan, Hintli alimlerimizden merhum Nedvî'nin dediği gibi:

Tarihin bütün sayfalarını karıştıracak olursak Hz. Âîşe'den başka bütün dinî, ahlaki, siyasi ve medeni meziyetleri şahsında toplamış ve bütün bunların icaplarını yerine getirmiş, ilmî ve amelî bir rehber olmuş bir kadın göremeyiz.⁶

Hz. Âîşe'nin Rivayetlere Yönelttiği Eleştiriler

Tekrar belirtmeli ki, Hz. Âîşe'nin hadis ilmindeki meziyeti, yalnız rivayetlerinin çokluğunda değil, rivayet ve dirayetdeki itina ve dikkatindedir. En çok hadis rivayet eden sahabilerden, Ebû Hureyre, Enes ve İbn Ömer'den farklı olarak Hz. Âîşe ve İbn Abbâs, rivayet ettikleri hadis ve sünnetleri anlama, kavrama ve yorumlama bakımından müstesna bir mevkie sahiptirler. Onlar, fihki yaklaşımları sayesinde Allah Resulü'nün söz ve davranışlarını daha doğru bir şekilde idrak edebilmişlerdir.

Özellikle Hz. Âîşe, Hz. Peygamber'i dinleme, anlama, değerlendirme ve onları nakletme esnasında sahabilerde gördüğü bazı zabt kusurları karşısında kayıtsız kalmamış, sahip olduğu bilgi ve birikimi ile bu tür yanlışları derhal eleştirmiş ve yanlışları düzeltme cihetine gitmiştir. Bu yönüyle meşhur olan Hz. Âîşe'nin, çoğu sahabiden, kısmen de tâbîinden bazı kimselerin rivayet ve fetvalarına yönelik olarak yapmış olduğu istidrâklar (düzeltme, tashih, itiraz, eleştiri) öteden beri bazı alimlerimizin dikkatini çekmiştir. İslam kültür tarihimizin çeşitli dönemlerinde, Kur'an'a, Sünnet'e ve muhakemesine dayalı mütalaalarıyla haklı bir şöhrete nail olan Hz. Âîşe'nin itiraz ve düzeltmeleri hakkında bazı alimler tarafından müstakil eserler de kaleme alınmıştır.

Bu sahada bilinen ilk eser, Ebû Mansûr Abdulmuhsin b. Muhammed eş-Şîhî el-Bağdâdî'nin (ö. 489/1096) yirmi beş hadisi ihtiva eden *Reddu'l-'uqûlî't-tâ'ise bi zikri mâ'stedrekethu 'Âîşe* adlı risalesidir.⁷

⁵ Kendisinden hadis rivayet eden öğrencilerinin geniş bir listesi için bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, tahk. Şu'ayb el-Arnâvût, Huseyn el-Esed, Beyrut 1990 (7. baskı), II. 136-9.

⁶ Nedvî, *Hz. Âîşe*, III. 425.

⁷ Bu risalenin ismini, Zerkeşî'nin *el-İcâbe* adlı eserinin İstanbul Devlet Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan, ve tahkik etmekte olduğumuz ikinci nüshasının kapak sayfası olan (65b)'ye yazılan 'mülhak'tan tespit etmiş bulunmaktayız. Aslında *fî kitâbilîhi* olan kelimenin, *İcâbe*'nin matbu nüshasında *fî kifâyetihî* şeklinde yanlış neşredilmesinden hareketle, değerli hocalarımız M. S. Hatiboğlu, "Hazret-i Âîşe'nin Hadis Tenkitçiliği", s. 61'de ve ondan nakleden Mustafa Fayda, "Âîşe" maddesi, *DİA*, II. 204'te Ebû Mansûr'un kitabının isminin *Kifâye* olması ihtimalinden söz etmiş-

İkinci ve en geniş eser ise, Türk asıllı Mısırlı alim Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), *el-İcâbe li-irâdi mâ'stedrekethu 'Â'îşe 'alâ's-şahâbe* adlı eseridir. Eser, toplam yetmiş bir düzeltme ve ilgili rivayetler hakkında değerlendirmeleri ihtiva etmektedir.⁸

Mezkur eserin özeti sayılabilecek bir diğer kitap da, Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *'Aynu'l-işâbe fi'stidrâki 'Â'îşe 'alâ's-şahâbe* adlı eseridir.⁹ Suyûtî, *İcâbe* üzerine yaptığı çalışmasında, istidrâk olarak görmediği haberleri hazfetmiş, bir tane de kendisi ilave etmiştir.

Yine bu konuda, değerli Hocamız Mehmed S. Hatiboğlu'nun "Hazret-i Âişe'nin Hadis Tenkidçiliği" adlı bir makalesiyle, Nevzat Aşık'ın *Hazreti Âişe'nin Hadisçiliği* (İzmir 1987) adlı bir kitapçığı yayımlanmıştır.

Elinizdeki bu makalede ise, söz konusu zabt kusurları karşısında, Hz. Âişe'nin muhataplarına yönelttiği bazı eleştiriler ele alınacak, eleştirilerinde başvurduğu yöntem ve kriterler ile, yaptığı yorum ve değerlendirmeler tahlil edilecektir. Hadis ilminde metin tenkidinin en başarılı öncüsü olduğuna inandığımız Âişe validemizin rivayetlere yönelttiği bu eleştiriler, Resul-i Ekrem'e doğru bilgileri izafe etme adına, onun ne kadar tenkitçi bir zihniyete sahip olduğunu gösterecektir. Onun yaptığı düzeltmeler hakkında gerek muhtelif alimlerden nakledeceğimiz değerlendirmeler, gerekse tarafımızdan yapılacak mütalalar yorum ve tartışmaya açık olmakla birlikte, tenkit faaliyetinde başvurulacak kriterler ve yapılan tenkitlerin neticeleri hakkında fikir verecektir.

1. Kur'an'a Dayalı Eleştiriler

Hadislerin sıhhatini tespitite, yahut onların hatalı veya uydurma olduğunu belirlemede en önemli metin tenkidi kriteri olan Kur'an'a arz yöntemi, öteden beri ilim adamları tarafından tartışılmalı bir konudur.¹⁰ Onlardan bazılarına gö-

lerdir. Suyûtî'nin, *'Aynu'l-işâbe* adlı eserini tahkik eden Abdullâh Muhammed ed-Dervîş de, metindeki *fi kifâyetihî* ifadesinin hata olduğunu söylemekte, doğrusunun *fi kitâbihî* olduğunu belirtmektedir. Bkz: *age.*, s. 33, 3. dipnot. Adı geçen kitabın ismini ilk defa kullandığımız bu yazma nüshadan öğrenmiş bulunmaktayız.

⁸ Merhum Sa'îd el-Efgânî tarafından 1939 yılında neşredilen ve şimdiye kadar beş baskısı yapılan Zerkeşî'nin bu değerli eseri, tarafımızdan terceme, tahrîc, tertip ve tahkik edilerek *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler* isimli yayıma hazırlanmış olup çok yakında Kitâbiyat yayınları arasında yayımlanacaktır.

⁹ İlk baskısı, 1304/1886'da Dekkan'de yapılan bu eser daha sonra Abdullâh Muhammed ed-Dervîş tarafından tahkik edilerek Kahire'de 1988 yılında Mektebetu'l-ilm tarafından neşredilmiştir.

¹⁰ Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998; Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhîm, *er-Redd 'alâ siyeri'l-Evzâ'î*, s. 25-26, (Ebû'l-Vefâ el-Efgânî'nin açıklamaları) Dâru'l-kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.; İbnu'l-Kayyim, *el-Menâru'l-munîf fi's-şahîbi ve'l-çâ'if*, tah. Abdulfettâh Ebû Guddê, Mektebetu İbn Teymiyye, Mısır, s. 80 vd.; Salâhuddîn İdlîbî, *Menhecû nakdi'l-metn 'inde 'ulemâ'î'l-hadîsi'n-nebevî*, Beyrut 1983, s. 109; Muhammed Tâhîr Cevâbî, *Cuhûdu'l-muhaddîsin fi nakdi metni'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Tunus 1986; Musîfir Azmullâh Dumeynî, *Mekâyîsu nakdi mutûni's-sunne*, Riyad 1984; M. Mustafâ A'zamî, *Menhecû'n-nakd 'inde'l-muhaddîsin*, Riyad 1990 (3. baskı), s. 77-9; M. Hayri Kurbaşoğlu, *Hadis İliminde Metodoloji Sorunu* (basılmamış II. kısım), s. 427-441; Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Ya-

re söz konusu yöntem, Hz. Peygamber ve ileri gelen sahâbilerin uygulamalarına ve bu hususta nakledilen bazı rivayetlere dayanmaktadır. Bu konuda leh-te ve aleyhte zikredilen rivayetler ve bu hususta yapılan tartışmalar bir yana,¹¹ hadisleri Kur'an'a arz yönteminin, gerek bazı sahâbiler ve gerekse daha sonraki dönemlerde birçok alimimiz tarafından kullanıldığında şüphe yoktur.

Hadislerin sıhhatini tespit ederken, onları öncelikle Kur'an'a arzedenlerin başında şüphesiz Hz. Âişe gelmektedir. Metin tenkidinin en nefis örneklerini veren Hz. Âişe, özellikle işittiği rivayet ve fetvaları Kur'an'a arzetmesiyle meşhur olmuştur. Sık sık başvurduğu bu yöntem sayesinde o, birçok rivayetteki ravi yanlışlarını tespit etmiş, Kur'an ayetleriyle karşılaştırarak, gördüğü eksiklikleri gidermeye çalışmıştır.

Hatta Hz. Âişe'nin, bizzat Allah Resulü'nden işittiği bir sözü, konuyla ilgisi bulunan bir ayete aykırı gibi gördüğü için, işin mahiyetini kavrayabilmek amacıyla bu yönteme başvurduğu bile vakidir. Nitekim, Buhârî (ö. 256/870) *Kitâbu'l-İlm*'de, "Bir şey işitip de onu anlayıncaya kadar (kaynağına) başvuran kimseler" başlığıyla açmış olduğu bir bâbta, İbn Ebî Muleyke'nin "Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe, anlayamadığı bir şey işittiğinde, onu öğrenebilmek için o konuda (Hz. Peygamber'e) başvururdu." şeklindeki bir değerlendirmesini naklettikten sonra şu habere yer vermiştir:

Hz. Peygamber: "Her kim hesaba çekilirse, azap görür." buyurunca, Hz. Âişe: "Yüce Allah: '(Kimin kitabı sağdan verilirse) o, kolay bir hesaba çekilecektir.' buyurmuyor mu?"¹² dedim, bunun üzerine o (s): 'Bu, ancak (insanların teraziye)¹³ çıkarılışıdır; ama kimin hesabı tartışmalı geçerse, o helak olacaktır' buyurdu." demektedir...¹⁴

Bu haber, Hz. Âişe'nin işittiği bir hadisin manasını anlamaya, Sünnet'i, Kitap ile karşılaştırmaya, mahiyetini kavrayamadığı hususta hemen soru sormaya olan gayretini göstermektedir. Bunu Resulullah'ın (s) huzurunda yapması, bizzat onun izah ve tashihine başvurması, bilgisini artırmakta ve fikrini geliştirmektedir.¹⁵

Hz. Âişe'nin, diğer sahâbilerden veya tâbiilerden işittiği bazı rivayetleri Kur'an'a arz yöntemiyle tenkit etmesine dair birçok misali Zerkeşi *el-İcâbe* adlı kitabında bir araya getirmiştir. Onların çoğunda Hz. Âişe'nin yapmış olduğu Kur'an'a arz uygulaması son derece başarılıdır. Hz. Âişe bu tenkitleriyle, metin tenkidinde Kur'an'a arz yönteminin önderliğini yapmış, kendisinden sonra

ynıları, İstanbul t.y., s. 186-7, 239-247; Kamil Çakın, "Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", *AÜİFD* XXXIV, 237-262.

¹¹ Geniş bilgi, deliller ve tartışmalar için bkz: Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 13-107.

¹² 84. İnşikâk, 7-8.

¹³ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi şaîhi'l-Buhârî*, tahk. Muhibbuddin el-Hatib, el-Mektebetu's-selefiyye, Kahire 1407 (3. baskı), I. 238.

¹⁴ Buhârî, 3. İlm 35, I. 34; 65. *Tefsîr* 84/1, VI. 81; Muslim, 51. *Cennet* 79-80, III. 2204-5; Tirmizî, 46. *Tefsîr* 76, no: 3337, V. 435; Ahmed b. Hanbel, VI. 47, 91, 127, 206.

¹⁵ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I. 238; Salâhuddîn İdlibî, *Menhecu nakdi'l-metn*, Beyrut 1983, s. 109.

gelenlere güzel bir örnek teşkil etmiştir. Şu rivayet onun bu hususta ne kadar duyarlı ve tutarlı olduğunu göstermektedir:

Tâbiînden talebesi Mesrûk'un (ö. 63/682), Hz. Peygamber'in, Rabbini görüp görmediğine dair sorduğu bir soru üzerine tüyleri diken diken olan Hz. Âişe, "Senin, 'şu üç şeyi her kim rivayet ederse, yalan haber vermiş olur.' sözünden haberin yok mu?" demiş ve Kur'an'a dayanarak şu açıklamayı yapmıştır:

1. "Sana her kim "Muhammed (s) Rabbini gördü." diye haber verirse, yalan söylemiştir. Çünkü Yüce Allah, "Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O latîf ve her şeyden haberdardır." buyuruyor. Fakat Resulullah (s) Cebrail'i kendi suretinde iki kez görmüştür.
2. Her kim Hz. Peygamber'in yarın ne olacağını bildiğini haber verirse, yalan söylemiştir. Çünkü Yüce Allah, "Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez." buyurmaktadır.
3. Her kim Allah Resulü'nün (tebliğ etmesi gereken bazı hakikatleri) gizlediğini haber verirse, yalan söylemiştir. Zira Yüce Allah, "Ey Resul! Rabbinden sana indirilene duyur! Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."¹⁶ buyurmaktadır.¹⁷

Verilen bu misalde olduğu gibi, Kur'an'a arz uygulamasında gayet isabetli olduğu hâlde, çeşitli rivayetlere dayalı bazı mülâhazalarla Hz. Âişe'nin hatalı olduğunu söyleyen ve böylece kendileri hataya düşen alimlerimiz de yok değildir.

Nitekim, Hz. Âişe'nin çeşitli ayetlere dayanarak, Allah'ın görülmesi ile ilgili İbn Abbâs'ın rivayetine karşı çıkması hakkında İbn Huzeyme (ö. 311/923), "Hz. Âişe'nin nefyi bir ilme (hadise) dayanıyor değildir. Âişe, Hz. Peygamber'den, Rabbini görmediğine dair bir şey nakletmemektedir. Kendisi bu hükme, sadece ayeti te'vil ederek varmıştır." demiş, daha sonra Muslim (ö. 261/875) şarihi Nevevî de (ö. 676/1278) bu değerlendirmede ona tâbi olmuştur.¹⁸

Yine Hz. Âişe'nin, Ebû Hureyre'nin "Uğursuzluk üç şeydedir." rivayetine karşı çıkmasını, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) itimat edilmez bir itiraz olarak değerlendirmesi, Hattâbî'nin de (ö. 388/998) söz konusu hadisi te'vil ederek uzlaştırmaya çalışması böyledir. Nitekim, gerek İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) sırf güvenilir bir cemaat tarafından rivayet edildiği gerekçesiyle bu konuda Hz. Âişe'ye karşı çıkması ve gerekse Hattâbî'nin ilgili haberi te'vil yoluyla kurtarmaya çalışması eleştirilmiştir.¹⁹

Ancak burada hemen belirtelim ki, hadislerin Kur'an'a arzında dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar ve karşılaşılan bazı problemlerin varlığı da inkar edilemez.²⁰ Hz. Âişe'nin Kur'an'a arz uygulamalarının tümünde de isabetli

¹⁶ Sırasıyla ayetler: 6. En'âm, 103; 42. Şûrâ, 51; 31. Lokmân, 34; 5. Mâ'ide, 67.

¹⁷ Buhârî, 65. *Tefsîr* 53/1, VI. 50; Muslim, I. *İmân* 287, I. 159.

¹⁸ Bkz. Konu hakkında geniş açıklamalar için bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 84-9; Hatiboğlu, "Hazret-i Âişe'nin Hadis Tenkitçiliği", s. 70.

¹⁹ Bkz. Konu hakkında geniş açıklamalar için bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 105-6; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, s. 174-5.

²⁰ Bu hususta bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 186-7, 239-247; Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 193-257; M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadis İlmünde Metodoloji Sorunu* (basılmamış II. kısım), s. 427-441; Çakın, "Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", s. 237-262.

olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bazı ilim adamları ona itiraz etmiş, onun yanlışlığını söylemekten geri kalmamışlardır.

Buna güzel bir misal olarak, Hz. Âişe'nin şu rivayete itirazını zikredebiliriz: Bir hadiste, Hz. Peygamber'in, Bedir'de müşrik ölülerine seslendikten sonra: "Onlar şimdi benim dediklerimi işitiyorlar." dediği rivayet edilmiş; Hz. Âişe: "Sen kabirlerdekilere işittirebilecek değilsin!"²¹ ayetini delil getirerek, "O (s), ancak 'Onlar şimdi benim söylediklerimin hak olduğunu biliyorlar.' demiştir." şeklinde tashih cihetine gitmiştir.²²

Hız. Âişe'nin bu izah şeklini, İbn Hişâm'ın (ö. 213-8/828-33) *Sîre'sinin* şarihi Suheyli (ö. 583/1187), birkaç açıdan doğru görmemiştir:

1. Hz. Âişe orada bulunmamıştı. Başkaları ise orada buldukları için Hz. Peygamber'in lafzını daha iyi bellemişlerdir.
2. Ölülerin, bu durumu bilmeleri caiz olunca, işitmeleri de caiz olur.
3. Onun dayandığı ayetin anlamı, ölüler değil, kafirlerdir. Burada Allah kafirleri ölülere ve sağirlara benzetmek suretiyle onları "ölü ve sağır" diye nitelendirmiştir.²³

İbn Kuteybe de (ö. 276/889), mezkur ayetleri ileri sürerek, Hz. Peygamber'den nakledilen bu hadise itiraz edenlere verdiği cevapta hadisin sahih olduğunu, Hz. Âişe'nin yaptığı itirazın ise geçersiz olduğunu belirtmektedir.²⁴

2. Sünnet'e Dayalı Eleştiriler

Metin tenkidi kriterlerinden biri de, nakledilen bir haber veya hadisin, açık bir şekilde sarih Sünnet'e ters düşmesidir.²⁵ Sünnetlerin şahitleri olan sahabe de bazı haberleri tenkit ederken bu yönteme başvurmuştur. Özellikle Hz. Âişe'nin eleştiri ve tashihlerinin birçoğunda, Hz. Peygamber'in uygulamalarını esas aldığı, onun fiillerine dayanarak bu yöntemi kullandığı görülmektedir. Kaynakların naklettiği birçok rivayette görüldüğü üzere Hz. Âişe, işittiği bazı haberlere ve fetvalara karşı çıkarken, genellikle bizzat kendisinin şahit olduğu veya Hz. Peygamber ile birlikte yaptıkları bazı uygulamalara dayanmıştır.

Hız. Peygamber'in en genç ve en zeki eşi olan Hz. Âişe, Allah Resulü'nün vefatına kadar, gece gündüz onunla bir arada bulunma ve onun uygulamalarını, hâl ve hareketlerini, tavır ve davranışlarını, kısaca sünnetlerini daha fazla izleme şansına sahipti. Onun Kur'an'a vukufiyetinin yanı sıra, fakih oluşu, kendisine Hz. Peygamber'in sünnetlerini daha doğru kavrama imkanı vermiştir. Zekası, fihki melekesi, muhakeme gücü sayesinde, nebevî tasarrufların menşeyini,

²¹ 35. Fâtur, 22.

²² Bkz. Buhârî, 23. *Cenâiz* 87, II. 101; 64. *Meğâzi* 8, 12, V. 9, 21.

²³ Bkz. Zerkeşi, *İcâbe*, s. 99-100.

²⁴ Bkz. İbn Kuteybe, E: ü Muhammed Abdullâh b. Muslim, *Te'vilü muhtelifi'l-İ-hadîs*, Kahire t.y., s. 101-103. Ayrıca bkz. Nevzat Aşık, *Sahabenin Hadis Rivayeti*, İzmir 1981, s. 264-7.

²⁵ İbnu'l-Kayyum, *el-Menâru'l-munîf fî ş-şahîh ve'ç-çâ'if*, tahk. Abdulfettah Ebü Guddet, Mektebetu İbn Teymiyye, Mısır t.y., s. 56-7; Kırbaoğlu, *Hadis İlmünde Metodoloji Sorunu* (II. kısım), s. 441-4.

illet ve maksadını, bağlayıcılık ve devamlılık yönlerini gözeterak herkesçe takdir edilen tahliller ve tenkitler yapmıştır. Aynı şekilde o, Hz. Peygamber'in çevresinde gelişen olayları ve onun bunlar karşısında aldığı tavırları müşahede ederken, tabii, fizikî, ictimai ve tarihî bağlamı göz önünde bulundurmuş, nebevi tavrın arka planını kavramaya ve başkalarına da anlatmaya çalışmıştır.²⁶

Mevdûdî (ö. 1400/1979), "Allah'ın tefakküh kabiliyetini ihsan ettiği, Kur'an ve Peygamber sîretinin derin ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi konusunda özel bir yeteneği (zevk) olan,... Şeriat sistemini bir bütün olarak kavrayıp değerlendirebilen, çözümlenmek üzere ayrıntılı meseleler geldiği zaman, kendi içgörüsünü kullanarak bunların hangilerinin İslam'ın mentalitesi ve doğasıyla uyumlu, hangilerinin uyumsuz olduğunu bildirebilen kimselerden" söz ederken, "Resul'ün mizacına âşına" (*mizâc şinâs-i Resûl*) şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Mevdûdî'ye göre böyle bir insan, sanki Peygamber'in zihnine sahipmiş gibi, neredeyse Peygamber'in düşündüklerini düşünebilir. İslam'ın mentalitesini anlayan, Allah'ın Kitabı'nı ve Resulü'nün Sünneti'ni derin ve kapsamlı bir şekilde inceleyen kimse, Peygamber'in mentalitesine nüfuz eder ki, rivayetlere baktığı zaman kendi başına, kazandığı yeteneklere binaen, hangilerinin Peygamber'den geldiğini, hangilerinin Peygamber'in Sünneti'ne aykırı olduklarını belirleyebilir. (...) Resulün mizacına âşına olmuş bir şahıs -ki böyle bir şahsın kalbine ve aklına İslam'ın gerçek ruhu yerleşmiştir- bir hadise ilk bakışında Peygamber'in böyle bir şey söyleyip söyleyemeyeceğini veya yapıp yapmayacağını söyleyebilir.²⁷

Şüphesiz Hz. Âişe'nin durumu, Mevdûdî'nin Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) göz önünde bulundurarak serdettiği bu değerli mütalaaya, kelimenin tam anlamıyla *mizâc şinâs-i Resûl* olmaya evleviyetle layıktır. Zira o, işittiği hadisleri, haberleri ve fetvaları, sadece müşahede ettiği müşahhas sünnetlere arz etmekle kalmamış, bir adım daha atarak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra dahi, çeşitli olaylar karşısında "şayet Allah Resulü sağ olsaydı / bu olayı görseydi... şöyle söyle yapardı" şeklindeki ifadelerinde olduğu gibi, zaman zaman onun adına bazı yorumlarda bulunmaktan da geri durmamıştır. Onun şu ifadesi bu hususa verilebilecek en güzel misal olsa gerektir:

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, muhtemelen bazı hanımlarda müşahede edip rahatsız olduğu birtakım davranış bozukluklarından şikayetle Hz. Âişe şöyle demiştir:

Şayet Resulullah (s) bu hanımların (zamanımızda) ortaya koydukları böylesi davranışları görseydi, İsrailoğulları hanımlarının menedildikleri gibi, onları mutlaka mescitlerden menederdi.²⁸

²⁶ Misaller için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 196-377.

²⁷ Charles J. Adams, "Bazı Çağdaş Müslümanların Nazarında Hadisin Otoritesi -Mevdûdî'nin Hadis Anlayışı-", çev. Nedim Alpdemir, *İslâmî Araştırmalar* VII (1994), sayı: 3-4, s. 300-301.

²⁸ Mâlik, 14. *Kible* 15, I. 198; Buhârî, 10. *Ezân* 163, I. 210-211; Muslim, 4. *Salât* 144, I. 329; Ahmed b. Hanbel, VI. 91. Aynı haberi nakleden er-Rabî b. Habîb, hanımların durumları hakkında şu

Her ne kadar bu türden fazla misale sahip değilssek de, mezkur rivayet bile, Hz. Âişe'nin Sünnet'e ne kadar vâkıf olduğunu gösteren açık bir delildir. Bu şekilde açıkça ifade edilmese de, Hz. Peygamber'in bazı talimat ve tatbikatına rağmen, fakih ve müctehid sahabilerde görülen bazı yeni ve değişik uygulamalarda da aynı anlayışın yattığını söyleyebiliriz. Özellikle Hz. Ebû Bekr ve Ömer gibi sahabilerin bazı farklı icraatları, Hz. Peygamber'in kendi dönem ve şartlarında ortaya koyduğu bir sünneti, değişen şartlarda aynen uygulamak yerine, o konudaki nebevi tavrın illetini, gayesini belirlemek suretiyle, aynı uygulamayı değil de aynı tavrı yansıtmak amacına matuf idi.²⁹

Hz. Âişe'nin Sünnet'e dayalı olarak yaptığı eleştirilere birkaç misal vermek gerekirse:

Buhârî ve Muslim, *Şaḥîh*'lerinde şu haberi rivayet etmişlerdir: Hz. Âişe'nin yanında namazı bozan şeyler arasında köpek, eşek ve kadın zikredilince şöyle dedi: "Bizi eşeklere ve köpeklere mi benzettiniz?! Allah'a yemin ederim ki, ben Resulullah'ın (s) önünde, sedirin üzerinde yattığım hâlde onun hâlâ namaz kıldığını gördüm. Bazen ihtiyacım oluyor, Resulullah'ı (s) rahatsız etmek için oturmak istemiyordum ve ayakları arasından çıkıyordum."³⁰ Başka bir rivayette ise, o şöyle demiştir: "Resulullah (s) namaz kılar, benim ayaklarım da onun önüne veya onun hizasına gelirdi, O ayaklarını itekler, ben de çekerdim."³¹

Görüldüğü gibi Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in huzurunda yaptığı hâlde, onun herhangi bir müdahalede bulunmayarak onayladığı hususlara, yani takrirî Sünnet'e başvurarak cevap vermektedir. Yine bir defasında kendisine "Hayızlı kadın, namazı kaza eder mi?" diye sorulduğunda "Biz, Resulullah'ın (s) yanında hayız oluyorduk, namazı kaza etmediğimiz gibi, kaza etmekle de emrolunmuyorduk." diye cevap vermesi de bunun iyi bir misalini oluşturur.³²

Bazen de başkalarının gördüğü hâlde, Hz. Âişe Hz. Peygamber'in sürekli yaptığı uygulamayı esas alarak, bizzat müşahede etmediği nebevi bir fiilin rivayet edilmesine karşı çıkabilmektedir. Onun Hz. Peygamber'in ayakta bevlettiğine dair rivayetlere karşı çıkışı böyledir. Hz. Âişe'nin belirttiğine göre Hz. Peygamber daima oturarak bevletmiştir. Hatta bu hususta Hz. Âişe oldukça iddialı konuşmuş ve şöyle demiştir: "Her kim size 'Hz. Peygamber ayakta bevletiyordu.' diye haber verirse, onu tasdik etmeyin. Çünkü ben onun (sürekli) oturarak bevlettiğini görürdüm." Başka bir rivayette ise "O, ancak oturarak

açıklamayı yapmaktadır: "Bunun sebebi, kadınların mescide güzel koku ve parfüm kullanarak gelmeleri ve insanların koku sebebiyle namazlarında meşgul etmeleridir. Bkz. *el-Câmi'u's-Şaḥîh*, Kahire 1930 (2. baskı), I. 53, no: 259.

²⁹ Misaller için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 377-465.

³⁰ Buhârî, 8. *Salât* 105, I. 130; Muslim, 4. *Salât* 265, 266, 270, I. 365-6.

³¹ Bu anlamdaki haberler için bkz. Buhârî, 8. *Salât* 104, I. 130; Ebû Dâvûd, 2. *Salât* 112, no: 713, I. 457; Zerkeşî, *İcâbe*, s. 113-4.

³² Bkz. Abdurrazzâk, *el-Muşannef* (11 cilt), tahk. Habiburrahmân el-A'zamî, el-Meclisu'l-İlmî, Beyrut t.y., I. 331-2, no: 1277; Buhârî, 6. *Hayz* 20, I. 83; Muslim, 3. *Hayz* 67-9, I. 265; Ahmed b. Hanbel, VI. 32.)

bevlediyordu.” demektedir.³³ Oysa Huzeyfe'den gelen bazı rivayetlere göre, Hz. Peygamber bir kavmin çöplüğüne varmış, orada ayakta bevletmiş, sonra abdest alıp mestlerine meshetmiştir.³⁴

Burada Huzeyfe'nin bu rivayeti ile Hz. Âişe'nin rivayeti arasında bir çelişki gibi gözüken durumu şöyle izah edebiliriz: Bu konuda Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in sürekli olarak oturarak bevlettiğini, ayakta bevlettiğine hiç şahit olmadığını haber verirken; Huzeyfe ise, Hz. Âişe'nin bulunmadığı bir ortamda ve muhtemelen Hz. Peygamber'in hayatında yalnızca bir defa ayakta bevlettiğine dair müşahedesini haber vermektedir. Hz. Âişe Resulullah'ın sürekli alışkanlığına dayanarak, onun ayakta bevledebileceğine ihtimal vermemiş, bu yönde bir haberin onun alışkanlığını yansıtmayacağını ifade etmek istemiştir. Zaten Huzeyfe de “Hz. Peygamber ayakta bevlediyordu.” şeklinde mutad bir davranıştan söz etmemiş, sadece şahit olduğu bir fiili haber vermekle yetinmiştir. Resulullah'tan sabit olan ve mutad olarak yapageldiği şey, onun oturarak bevlettiğidir. Bu, onun tercih ettiği ve güzel gördüğü alışkanlıklar arasındadır. Oysa ayakta bevl ise, bunu gerektiren bir sebep veya zaruretten dolayı ancak nadiren yaptığı bir fiildir.³⁵

Ancak durum böyle de olsa, Hz. Huzeyfe'nin bizzat şahit olduğu Hz. Peygamber'in bu ender uygulaması hakkındaki haberi karşısında Hz. Âişe'nin “tasdik etmeyin” demesi, kastı aşan bir ifade olarak değerlendirilebilir. Söz konusu rivayete bu şekilde karşı çıkmaktansa, cuma guslü ile ilgili izahlarında olduğu gibi,³⁶ Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu fizikî şartları gündeme getirseydi, şüphesiz daha isabetli olurdu.

3. Hadislere Dayalı Eleştiriler

Bilindiği gibi Hz. Âişe Sünnet'i kavramanın (dirayet) yanı sıra, hadis rivayeti ile de meşhurdur ve en çok hadis rivayet edenler arasında dördüncüsü sırada yer almaktadır. İşte hafızasında binlerce hadis bulunan Hz. Âişe'nin tenkitlerinde başvurduğu bir diğer önemli yöntem de, duyduğu bir hadisi, bildiği veya bizzat işittiği başka bir lafızla karşılaştırması, âdeta onun bu şekilde bir sağlama-

³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-muşannef* (7 cilt), tahk. Kenâl Yüsun el-Hût, Beyrut 1989, I. 116, no: 1323; Tirmizî, I. *Tahâret* 8, no: 12, I. 17; Nesâî, I. *Tahâret* 25, I. 26; İbn Mâce, I. *Tahâret* 14, no: 307, I. 112; Ahmed b. Hanbel, VI. 136, 192, 213.

³⁴ Abdurrazzâk, *el-Muşannef*, I. 193, no: 751; Humeydî, *el-Musned*, tahk. Habiburrahmân el-A'zamî, Haydarâbâd 1963, I. 210, no: 442; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, I. 115, no: 1309; Buhârî, 4. *Vudû'*, 60-1, I. 62; Ebû Dâvûd, I. *Tahâret* 12, no: 23, I. 27; Tirmizî, I. *Tahâret* 9, no: 13, I. 19; Nesâî, I. *Tahâret*, 24, I. 25; Ahmed b. Hanbel, V. 394, 402.

³⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 62; Ebû Dâvûd, I. 27 (2 no'lu dipnot); geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 318-320. Ebû Hureyre'den nakledilen başka bir rivayete göre “Resulullah (s) dizinin iç tarafındaki bir yaradan dolayı ayakta bevletmiştir.” Bkz. Hâkim, *el-Mustedrek 'alâ's-şâhîhayn*, Dâru'l-ma'rîfe, Beyrut t.y., I. 182.

³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut t.y., s. 306, no: 846; Abdurrazzâk, *el-Muşannef*, III. 200, no: 5315; Humeydî, *Musned*, I. 93-4, no: 178; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, I. 434, no: 5006; Buhârî, 11. *Cum'a* 15-16, I. 217; Muslim, 7. *Cum'a* 6, I. 581.

sını yapmasıdır. Kaynaklarımızdaki rivayetlerden, onun bu yöntemi şu şekillerde uyguladığı anlaşılmaktadır:

1. Nakledilen hadisi bizzat kendisi de işittir ve sorulan hadisi ya aynen onaylar ya da hafızasındaki lafza arzeder.³⁷
2. Rivayet edilen hadisi onayladıktan sonra, şayet yanlış anlaşılırsa, Hz. Peygamber'in kastını izah eder.³⁸
3. Nakledilen rivayeti, konuyla ilgili ve daha güçlü gördüğü başka bir hadise arzeder. Ebû Hureyre'nin naklettiği "Vitr kilmayanın namazı yoktur." rivayetini, beş vakit namaz hakkındaki başka bir hadise arzemesinde olduğu gibi.³⁹
4. Nakledilen hadiste gördüğü eksikliği, kendi bildiği hadiste mevcut bir ziyade ile tamamlar. Burada ise iki ihtimal söz konusudur:

a) Haberde gerçekten yanlış anlama, yanlış aktarma veya yanlış bir çıkartım yahut herhangi bir eksiklik vardır; bu durumda, o hadisin doğrusunu, tamamını rivayet eder ve bu tür düzeltmelerde bazen hadisi bizzat işittiğini belirtir. Mesela cuma günü gusletmenin vacip olduğuna dair bazı rivayetler⁴⁰ üzerine o şöyle demiştir:

İnsanlar cuma günü guslü hakkında çok ileri gittiler, halbuki olay benim evimde oldu. Sıcak bir günde, üzerlerinde yün elbiselerle hurmalıklarında çalışmış Medine dışındaki köylerden gelen bir grup Hz. Peygamber'in yanına girdi. Üzerlerinde kötü kokular vardı. Bunun üzerine Resulullah (s): "Bu (cuma günü) olunca yıkanın!" buyurdu.⁴¹

İnsanlar cuma namazına Medine dışındaki köylerden geliyorlar, toz ve ter içinde kaldıklarından kokuyorlardı. Birgün Resulullah (s) benim yanında iken, yanına onlardan böyle biri gelmişti. Bunun üzerine o (s): "Siz bu (cuma) günleri için temizlenseniz ya?!" buyurmuştu.⁴²

Bu rivayetlerden, onun olayın bizzat tanığı olduğu, hadisi kendisinin de işittiği açık olarak anlaşılmaktadır.

b) İşittiği haberin o hâliyle Hz. Peygamber'den sadır olamayacağını, rivayet edenlerin eksik işittiklerini veya yanlış naklettiklerini düşünür ve bu durumda, kendi yorumuyla Hz. Peygamber'in söylemiş olabileceği doğru metni ortaya çıkarmaya çalışır. O, bu tür izah ve düzeltmelerinde âdeta şöyle demektedir: "Benim yakından tanıdığım Allah Resülü böyle bir şey dememiştir, o (s),

³⁷ Misaller için bkz. Zerkeşi, *İcâbe*, s. 95-6, 70-2.

³⁸ Bkz. Zerkeşi, *İcâbe*, s. 112-3

³⁹ Bkz. Taberâni, *el-Mu'cemu'l-evsaf*, tahk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebu'l-ma'ârif, Riyad 1986, V. 19, no: 4024; Zerkeşi, *İcâbe*, s. 109-110. Benzer rivayetler için bkz. Mâlik, 7. *Salâtu'l-leyl* 14, I. 123; Abdurrazzâk, *Muşannef*, III. 5-6, no: 4575; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, II. 91-2, no: 6852; Humeydi, *Musned*, I. 191-2, no: 388; Ahmed b. Hanbel, V. 317; İbn Mâce, 5. *İkâme*, 194, no: 1401, I. 448-9; Ebû Dâvûd, 2. *Salât* 338, no: 1420, II.130-1.

⁴⁰ Bkz. Mâlik, *Cum'a* 4-6, I. 102; Buhârî, *Cum'a* 3, 5, I. 212-5; Muslim, *Cum'a* 1, 2, 5, 7, I. 579-581. Geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 303-7.

⁴¹ Taberâni, *Evsaf*, VII. 282-3, no: 6547; krş. IX. 177, no: 8384.

⁴² Bkz. Ahmed b. Hanbel, I. 268-9; Tahâvî, *Şerhu ma'ânîl-âsâr*, tahk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1987, I. 117; Hâkim, *Mustedrek*, I. 280-1.

dese dese, ancak şöyle söylemiş olabilir..." İşte asıl üzerinde durulması ve tartışılması gereken, onun bu tür tashihleridir.

Hemen belirtelim ki, gerek geçmişte ve gerekse günümüzde bazı ilim adamları Hz. Âişe'nin bu şekilde yorum yaparak te'vil cihetine gittiğini söylemişlerdir. Mesela, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği "Sizden birinizin, karnını irin ve kan ile doldurması, şiiirle doldurmasından daha hayırlıdır." hadisini,⁴³ Hz. Âişe: "O, hadisi (iyi) belleyememiş; Resulullah (s) ancak şöyle demiştir: 'Sizden birinizin, karnını irin ve kan ile doldurması, benim hicvedildiğim bir şiiirle doldurmasından daha hayırlıdır.'" şeklinde düzeltilmiştir.⁴⁴ İbn Vehb (ö. 197/812), Ebû Ubeyd (ö. 224/838) ve Suheyli (ö. 583/1187) Hz. Âişe'nin bu hadisi Hz. Peygamber'in hicvedildiği şiiirler hakkında olduğu şeklinde te'vil ettiğini söylemişlerdir.⁴⁵

Başka bir misal de, yine onun ev, kadın ve atta uğursuzluk olduğunu bildiren Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise getirdiği düzeltmelerdir:

Ebû Hureyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Resulullah (s) "Allah Yahudileri kahretsin; onlar: 'Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve attadır.'" buyurmuş; ama o, hadisin başını işitememiş, sadece sonunu duymuştur.⁴⁶

Kur'an'ı Ebû'l-Kâsım'a indiren (Allah'a) yemin ederim ki, o (s) böyle söylemiyordu. Fakat Allah'ın Peygamber'i şöyle buyurmuştu: "Cahiliye insanların şöyle derlerdi: 'Uğursuzluk; kadında, evde ve attadır.'"

Oysa bu haberin yegane ravisi Ebû Hureyre değildir. Onun naklettiği bu hadisi, hemen hemen aynı lafızlarla İbn Ömer de rivayet etmiştir.⁴⁷ Ancak İbn Ömer'den gelen bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in "Şayet gerçek bir uğursuzluk olursa, şu üç şeyde..." buyurduğu;⁴⁸ yine gerek İbn Ömer'in,⁴⁹ gerekse Sehl b. Sa'd,⁵⁰ Câbir b. Abdullâh⁵¹ ve Sa'd b. Mâlik'in⁵² ayrı ayrı rivayet ettikleri hadislerde ise, onun "Şayet gerçek bir uğursuzluk olsaydı, şu üç şeyde olurdu..." buyurduğu nakledilmiştir. Hakîm b. Mu'âviye'nin, amcası Mihmer b. Mu'âviye'den rivayet ettiğine göre ise, -önceki rivayetlerin tam aksine- o, Resulullah'ın (s) şöyle buyurduğunu işitmiştir: "Uğursuzluk yoktur. Uğur/bereket-ise, şu üç şeyde olabilir: kadında, attadır ve evde."⁵³

⁴³ Buhârî, 78. *Edeb* 92, VII. 109; Muslim, 41. *Şiir* 7, II. 1769; Ahmed b. Hanbel, II. 288, 331, 355, 391, 478, 480, III. 8, 41.

⁴⁴ Bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 111.

⁴⁵ Bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 111-2; Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 174.

⁴⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, s. 215, no: 1537, Haydarâbâd 1321.

⁴⁷ Bkz. Mâlik, 54. *İsti'zân* 22, II. 972; Buhârî, 56. *Cihâd* 47, III. 217; 76. *Tib* 43, VII. 27; Muslim, 39. *Selâm* 115-116, II. 1747; Nesâî, 28. *Hayl* 5, VI. 220; Ebû Dâvûd, 22. *Tib* 24, no: 3922, IV. 237; Tirmizî, 42. *Edeb* 58, no: 2824, V. 126; Ahmed b. Hanbel, II. 8, 36.

⁴⁸ Muslim, 39. *Selâm* 117, II. 1748.

⁴⁹ Buhârî, 67. *Nikâh* 17, VI. 124; Muslim, 39. *Selâm* 118, II. 1748.

⁵⁰ Mâlik, 54. *İsti'zân* 21, II. 972; Muslim, 39. *Selâm* 119, II. 1748; Ahmed b. Hanbel, V. 335, 338; İbn Mâce, 9. *Nikâh* 55, no: 1994, II. 642.

⁵¹ Muslim, 39. *Selâm* 120, II. 1748; Nesâî, 28. *Hayl* 5, VI. 220.

⁵² Ebû Dâvûd, 22. *Tib* 24, no: 3921, IV. 236.

⁵³ İbn Mâce, 9. *Nikâh* 55, no: 1993, II. 642; Tirmizî, 42. *Edeb* 58, no: 2824, V. 126.

Cahiliye'de mevcut olan bâtil inançları ve hurafeleri her vesile ile kaldırma-ya çalışan Hz. Peygamber'in, sayılan bu üç hususta uğursuzluk olduğunu söylemesi mümkün olmadığı için, uğursuzluğun varlığını rivayet eden sahabilerin yanlış veya eksik işittikleri ya da sehven yanlış naklettikleri gibi bir ihtimal ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu durumda Hz. Peygamber'in ne dediğini tam olarak tespit etmemiz zorlaşmaktadır. Zira mezkur sahabilerin rivayetlerinden, birkaç alternatif çıkmaktadır:

1. Yahudiler böyle derlerdi.
2. Cahiliye insanları böyle derlerdi.
3. Uğursuzluk olsaydı, bu üç şeyde olurdu; ama öyle bir şey yoktur.
4. Bu üç şeyde uğursuzluk değil, aksine uğur vardır.

Neticede, bu iki farklı rivayetinde Hz. Âişe, uğursuzluğun olduğunu rivayet eden Ebû Hureyre ve benzer rivayetinde İbn Ömer, uğur olduğunu nakleden Mihmer b. Mu'âviye tek kalmaktalar; buna karşılık İbn Ömer, Sehl b. Sa'd, Câbir b. Abdullâh ve Sa'd b. Mâlik "Uğursuzluk olsaydı, bu üç şeyde olurdu." şeklindeki faraziye ifadesinde birleşmektedirler.

Bütün bu farklı rivayetler, söz konusu rivayette, yorum kargaşası yaşandığını göstermektedir. Zira Hz. Peygamber'in birbiriyle çelişkili bütün bu ifadeleri söylemiş olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Kesin konuşmamakla birlikte, Hz. Âişe'nin rivayeti de böyle bir yorumun neticesi olabilir. Şüphesiz, Hz. Âişe itirazında isabetlidir; ancak Hz. Peygamber'in ne söylediği konusunda, belirttiğimiz gibi diğer rivayetleri de dikkate almak zorundayız.

Bahis konusu hadis, ileriki asırlarda dahi pek çok ihtilaf ve te'villere mevzu teşkil etmiştir. Hz. Âişe'nin Ebû Hureyre'ye müteveccih bu reddiyesini kabul etmeyenler arasında, mesela İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200), Kastalânî (ö. 923/1517) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) vardır. Dayandıkları nokta, adı geçen hadisin isnadlar bakımından sağlam, başka sahabe-den de aynı şekilde rivayet ediliyor olmasıdır. Meseleyi Kur'an zihniyetiyle mütalaa edenler ise, Hz. Âişe'nin görüşüne katılıyorlar...⁵⁴

Hz. Âişe'nin, ailesinin ağlaması sebebiyle ölünün azap çekeceğini bildiren hadise yönelttiği eleştiride de benzer bir durum söz konusudur. Zira o, açıkça Resulullah'ın (s) böyle bir şey söylemiş olamayacağı düşüncesiyle, haberi rivayet eden Hz. Ömer ile oğlu Abdullâh'ın yanlış olabileceğini belirtmiş, ardından da hadisin aslı ile ilgili şu iki açıklamayı yapmıştır:

1. Allah Ebû Abdurrahmân'ı başışlasın! O, yalan söylememiştir; fakat unutmuş veya hata etmiştir. Çünkü Resulullah (s) bir Yahudi hanımın cenazesine uğramış ve "Onlar bu cenazeye ağlıyorlar, o ise, kabrinde azap görüyor." buyurmuştu.⁵⁵ Aynı şekilde Muslim, şu lafızla benzerini rivayet etmiştir: Allah Ebû Abdurrahmân'a rahmet eylesin, bir şey işitmiş, tam ezberleyememiştir. Resulul-

⁵⁴ Hatiboğlu, "Hazret-i Âişe'nin Hadis Tenkitçiliği", s. 64-5.

⁵⁵ Buhârî, 23. *Cenâiz* 34, II. 81; Muslim, 11. *Cenâiz* 27, I. 643.

lah (s) bir Yahudi cenazesine uğramış, oradaki insanlar da ona ağlamaktaymış, bunun üzerine o (s) "Siz burada ağlaşıyorsunuz, o da azap çekiyor." demiştir.⁵⁶

Eğer gerçekten Resulullah (s) böyle söylemişse, ölü ve ailesi hakkında iki durum tespiti yapmış, bunu duyan bazı sahabiler ise, azabın sebebinin ailenin ağlaması olduğu şeklinde yanlış bir çıkarım yaparak anlamışlar ve bunu böylece rivayet etmişlerdir.⁵⁷

2. Allah Ömer'e rahmet eylesin. Hayır, vallaahi Resulullah (s) birisinin ağlaması sebebiyle Allah'ın bir mümine azap edeceğini haber vermedi. Lakin o şöyle buyurdu: "Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kafirin azabını artırır." Sonra Âişe şöyle dedi: "Size (bu hususta) Kur'an yetmiyor mu? 'Hiç bir günahkar, başkasının günah yükünü yüklenmez.'⁵⁸ buyurulmaktadır."⁵⁹

Hız. Âişe bu izahında ise, ailesinin ağlaması sebebiyle azap gören kişinin mümin olamayacağından hareketle, azabın kafir için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ancak burada o, bu rivayeti: "Hiç bir günahkar, başkasının günah yükünü yüklenmez." ayetine arzettiğine göre, genel bir hüküm ifade eden bu ayet, aynı zamanda kafirleri de kapsamaz mı? Diğer bir ifadeyle, kimse kimse'nin günahını yüklenmezse, ailesinin ağlaması sebebiyle, kafir de olsa bir ölünün azabı neden artacaktır?! Dolayısıyla, onun bu ayete dayanarak yanlış tespit etmesi oldukça isabetli iken, azap gören kişinin kafir olduğu şeklindeki yorumu, zikrettiği ayete ters düşmektedir. Kanaatimizce onun birinci izahı daha tutarlıdır.

Başka bir misal de, onun veled-i zina hakkındaki rivayete yapmış olduğu itirazdır. Veled-i zinanın üç kişinin en şerlisi olduğunu ifade eden rivayete de aynı ayet ile karşı çıkan Hız. Âişe'den yine iki farklı izah gelmiştir:

1. Hız. Peygamber'in bu sözü, sadece münafıklardan Resulullah'a (s) eziyet eden bir adam hakkındadır, genel bir hüküm ifade etmemektedir.⁶⁰
2. "Ana-babasının yaptığı işi yaparsa veled-i zina, bu üç kişinin en şerlisidir." Fakat Beyhakî (ö. 458/1066), bu rivayetin isnadının kavî olmadığını söylemiş, İbn Abbâs'tan gelen zayıf bir isnad ile de buna benzer bir haberi rivayet etmiştir.⁶¹

Ashında rivayete yer alan "ana-babasının yaptığı işi yaparsa" ibaresinin, bir yorum olduğu açıktır. Nitekim Beyhakî'nin, Ebû Hureyre'den naklettiği başka bir rivayette, hadisin sonunda, ravilerden Sufyân (ö. 161/777): "Ana-babasının yaptığı işi yaparsa demek istiyor." diyerek kendi yorumunu ilave etmiştir.⁶²

⁵⁶ Muslim, 11. *Cenâiz* 25, I. 642. Ayrıca bkz. Muslim, 11. *Cenâiz* 26, I. 643.

⁵⁷ Aynı probleme işaret eden Mehmet Görmez de şöyle demektedir: "İşte Hız. Peygamber'in bu sözünü işiten bazı sahabiler, iki kazıyye arasında bir illiyet rabtası kurarak, her ölünün, üzerinde ağlanmasından dolayı azap göreceğine dair bir hüküm cümlesi geliştirip Peygamber'e isnad ettiler." Bkz. *Metodoloji Sorunu*, s. 175.

⁵⁸ 53. Necm, 38. Vav ziyadesiyle 6. En'âm, 164; 17. İsrâ', 15; 35. Fâtır, 18; 39. Zümer, 7.

⁵⁹ Buhârî, 23. *Cenâiz* 33, II. 80-1; Muslim, 11. *Cenâiz* 23, I. 641-2.

⁶⁰ Hâkim, *Mustedrek*, II. 215; Beyhakî, *Kitâbu's-sunen el-kebir*, Dârul-ma'rife, Beyrut t.y., X. 57-8.

⁶¹ Beyhakî, *Sunen*, X. 58.

⁶² Beyhakî, *Sunen*, X. 59.

Beyhakî orada ayrıca şu iki yoruma da yer vermektedir:

1. İbn Abbâs şöyle der: "Veled-i zina, üç kişinin en şerlisidir, çünkü annesinin babası tevbe ederler."
2. el-Hasen (el-Basrî ö. 110/728) ise şöyle demiştir: "Veled-i zina, üç kişinin en şerlisi olarak anıldı, çünkü ona annesi: 'Sen bildiğin bu babandan değilsin.' dedi ve o da onu öldürdü. Böylece o, üç kişinin en şerlisi olarak anıldı."⁶³

Dolayısıyla burada da, Hz. Âişe'nin, hadisin, sözü edilen muayyen bir münafik şahıs hakkında olduğu şeklindeki birinci izahı daha isabetlidir.

Verdiğimiz birkaç misal, aynı zamanda bazı rivayetlere yorumların nasıl gibirebildiğini de göstermektedir. Hz. Âişe'nin de, tespit ettiği yanlışları düzeltirken, zaman zaman bu yöntemle hadisleri izah etmeye çalışması gayet tabiidir. Ancak, onun bu izahları, Hz. Peygamber'den işitmiş olabileceği gibi, şahsî yorumu olması da muhkemeldir. Özellikle aynı hadis hakkında kendisinden farklı izahların gelmiş olması veya ona atfen bazı haberlerin nakledilmesi, ikinci ihtimali daha kuvvetlendirmektedir. Netice olarak biz, Hz. Âişe'nin düzeltmelerinde, söz konusu ihtimalin göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.

4. Tarihe-Vakaya Dayalı Eleştiriler

Hadis münekkitlerinin metinleri değerlendirmede en başarılı oldukları alanın hadisleri tarihe arzetmeleri, tarihî bilgilerle karşılaştırmaları, zaman belirten rivayetleri mevcut bilgilere kıyaslamaları olduğu söylenebilir. Bu metod sayesinde birtakım hadislerin aslının olmadığı ortaya çıkarıldığı gibi, bir kısmındaki bazı bilgilerin tarihî gerçeklere muhalif olduğu da tespit edilmiştir.⁶⁴

Hz. Âişe, yaptığı olduğu tashihlerinde zaman zaman bu yöntemle de başvurmuş, işittiği rivayetleri, geçmişte yaşanmış vakalara veya tarihî malumata arz ederek düzeltmeye çalışmıştır. Şüphesiz, yorumların söz konusu olduğu önceki kriterlerin aksine tarihî veriler ve yaşanmış gerçekler, doğru bilginin ortaya çıkartılmasında çok daha sağlıklı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in kaç defa umre yaptığını ifade eden rivayetleri bu yöntemle eleştirmiştir. Abdullâh b. Ömer'in "Resulullah (s), birisi Receb ayında olmak üzere dört defa umre yaptı." dediği Hz. Âişe'ye söylenince şöyle demiştir: "Allah Ebû Abdırrahmân'a merhamet eylesin! Resulullah'ın (s) her umresinde o da beraber bulunmuştu. Fakat o (s) aslâ Receb ayında umre yapmadı."⁶⁵

İbn Ömer'e 'Resulullah (s) kaç defa umre yaptı?' diye soruldu, o "iki defa" dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe "İbn Ömer pekala bilir ki, Resulullah Veda Haccı'na birleştirdiği umresi hariç, üç defa umre yapmıştır." dedi.⁶⁶

⁶³ Age., a.y.

⁶⁴ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul 1996, s. 217-8.

⁶⁵ Buhârî, 26. *Umre* 3, II. 199; Muslim, 15. *Hacc* 220, I. 917.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, 5. *Menâsik* 80, no: 1992, II. 505-6; Nesâî, *Kebîr*, *Hacc* 282, no: 4218, II. 470; İbn Mâce, 25. *Menâsik* 46-7, no: 2997-8, II. 997'deki rivayetler farklıdır. Değerlendirme için bkz. Zerküşî, *İcâbe*, s. 93-4.

Hz. Âişe'nin yanında, Hz. Ali'nin (Hz. Peygamber tarafından vasiyet edilen) vasi olduğu anılınca, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber ona ne zaman vasiyet vermiş ki?! Zira o (s) bana (veya 'benim kucağıma') yaslanmaktaydı. Bir kap istemişti ki, birden kucağıma yığılıverdi. Hatta ben onun vefat ettiğini de anlamadım, şu hâlde' ona ne zaman vasiyet etmiş ki!?"⁶⁷

Yine Hz. Âişe Resulullah'ın (s) ne şekilde kefenlendiğini hep bu yöntem ile tespit ederken,⁶⁸ mescitte cenaze namazı kılmanın bir sakıncası olmadığını, yıllar önce Suheyl b. el-Beyzâ'nın cenaze namazının Mescid-i Nebevi'de kılındığı tarihî gerçeğini hatırlatarak izah etmiştir.⁶⁹

Verilen bu misallerde olduğu gibi, gerek Hz. Âişe'nin ve gerekse bazı sahabilerin⁷⁰ kullanmış oldukları rivayetleri tarihî malumata ve vakalara arz etme yöntemi, metin tenkidinde oldukça önemli olup, rivayetleri değerlendirmede yeterince kullanılmamaktadır.⁷¹

5. Aklına ve Kanaatine Dayalı Eleştiriler

Hz. Âişe'nin istidraklerinde başvurduğu diğer bir yöntem de, işittiği haberleri veya fetvaları akıl ölçüsüne vurmasıdır. O, bu tür haberlerin makul olmadığını anlar anlamaz, derhal çok açık bir şekilde bunun tutarsızlığını ifade eder. O bunu yaparken, sahip olduğu birikimle kendisinden gayet emin bir şekilde cevaplar verir. Sahabeden özellikle İbn Abbâs⁷² ile Hz. Âişe'de gördüğümüz bu değerlendirmeler, bize en güzel metin tenkidi misallerini vermiştir. Hatta onların bu tür makul olmayan haberler karşısında, biraz istihzai ve iğneleyici bir üslûp kullandıklarını dahi söyleyebiliriz.

Hz. Âişe'nin, Ebû Hureyre'nin cenazeyi yıkayanın gusletmesi gerektiği rivayetine itirazında "Yoksa Müslümanların ölüleri necis mi? Bir ağaç (tabut) taşı-

⁶⁷ Bkz. Muslim, 25. Vasiyye 19, II. 1257; Buhârî, 55. Vasâyâ 1, III. 186; 64. Meğâzî 83, V. 143; İbn Mâce, 6. Cenâiz 64, no: 1626, I. 519; Ahmed b. Hanbel, VI. 32; İbn Sa'd ise, Hz. Âişe'nin bu doğrultudaki haberlerine genişçe yer verdikten sonra, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin kucağında can verdiğine dair bazı haberleri de nakletmiş, ancak iddia edildiği gibi bu rivayetlerde de ona yönelik herhangi bir vasiyetten söz edilmemiştir. Bkz. *Tabakât*, Beyrut 1985, II. 260-263.

⁶⁸ Buhârî, 23. Cenâiz 18-9, II. 75; Muslim, 11. Cenâiz 45-6, I. 649-650; Tirmizî, 8. Cenâiz 20, no: 996, III. 321-2; Ebû Dâvûd, 15. Cenâiz 34, no: 3149, 3151-2, III. 506-7; Nesâî, 21. Cenâiz 39, IV. 35-6; Mâlik, 16. Cenâiz 5, I. 223; İbn Mâce, 6. Cenâiz 11, no: 1471, I. 472; Ahmed b. Hanbel, I. 94, 102, 222, 253, 313, VI. 40, 132, 165, 192, 204, 214, 231, 264.

⁶⁹ Muslim, 11. Cenâiz 99-100, I. 668. Ayrıca bkz. Mâlik, 16. Cenâiz 22-3, I. 229-230; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, III. 44, no: 11970; Tirmizî, 8. Cenâiz 44, no: 1033, III. 351-2; Ebû Dâvûd, 15. Cenâiz 54, no: 3189-3190, III. 530-1.

⁷⁰ İbn Ömer'in, Hz. Peygamber tarafından Zât-ı İrk denilen yerin, Iraklılar için mîkât mahalli olarak belirlenip belirlenmediği hususunda "o gün Irak yoktu ki!" cevabını vermesi bunun güzel bir misalini oluşturur. Bkz. Buhârî, 96. *İtisam* 16, VIII. 155; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, III. 265, no: 14065; Ahmed b. Hanbel, II. 140-1.

⁷¹ Bu yönde değerlendirmeler için bkz. Kırbaçoğlu, *Hadis İliminde Metodoloji Sorunu* (II. kısım), s. 449-456; Örnek bir çalışma için bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Hz. Peygamber'in Dilinde Konuştu- lan Tarih: 'Yere Batırılan Ordu' Rivayeti", *İslâmiyât* I (1998), sayı: 2, s. 39-51.

⁷² Misaller için bkz. Dumeynî, *Meğâyisu nakdi mutûni's-sunne*, s. 95-8.

diğından dolayı bir kimseye ne (diye abdest) gereksin ki?!⁷³ demesi, bunun açık bir misalidir.

Gerek, Abdullâh b. Amr b. el-Âs'ın, yıkanan hanımların saç bağlarını çözmeleri gerektiğine dair fetvasına itirazında, "İbn Amr'a hayret doğrusu! Bari, bir de başlarını traş ettirmeyi emretseydi!" derken;⁷⁴ gerekse, "köpek, eşek ve kadının namazı bozduğu" söylendiğinde "Bizi eşeklere ve köpeklere mi ben-zettiniz? Bizi köpeklerle ve eşeklerle bir mi gördünüz!"⁷⁵ diye oldukça sert ce-vaplar verirken, Hz. Âişe'nin yine bu yöntemi ve sözünü ettiğimiz üslûbu kul-landığını görmekteyiz.

Vahyin taşıyıcısı Hz. Peygamber'in akl-ı selime ters ve saçma olan husus-lardan tenzih edilmesi demek olan bu kritere göre, bir hadis akl-ı selime, man-tığa ters ve saçma ise, onun Hz. Peygamber'e ait olamayacağı sonucuna var-mak icap eder.⁷⁶

Hz. Âişe'nin metin tenkidinde kullandığı aklına arz yöntemi içerisinde müta-laa edebileceğimiz diğer bir yöntem de, işittiği rivayeti veya fetvayı kanaatine arzetmesidir. Burada akla arz ile, sırf akl-ı selimi; kanaata arz ile de, onun kendi rey ve ichtihadına dayalı fihki görüşünü kastediyoruz. Sahip olduğu ilmî birikim ve muhakeme gücü sayesinde Hz. Âişe, nakledilen rivayetler karşısında kişisel kanaatini ifade etmekten de geri durmamıştır. Onun gerek rivayetlere yönelik eleştirilerinde, gerekse kendisine sorulan sorulara vermiş olduğu cevaplarda rey ve ichtihadını kullandığı, kanaat belirtip, fetvalar verdiği sıkça görülmektedir.

Hz. Âişe'nin, Resul-i Ekrem'in hacc esnasında konakladığı Ebtah'ta gecele-me hususundaki kanaatini burada misal olarak verebiliriz:

Resulullah (s) Mina'dan dönüştü Ebtah denilen yerde konaklamış, Zilhic-ce'nin on dördünde burada gecelemiştir. Ancak Hz. Peygamber'in burada ko-naklaması, ibadet kastıyla mı, yoksa istirahat vb. herhangi bir sebeple mi vu-ku bulmuştur? Dolayısıyla bu, hacc menasikinden bir sünnet midir? Yoksa Hz. Peygamber'in bir beşer olarak rastgele yaptığı sıradan bir konaklama mıdır?

Resulullah'ın bu fiiline uyararak Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve İbn Ömer gibi birçok sahâbi burada konaklamışlardır.⁷⁷ Hatta rivayet edildiğine göre İbn Ömer burada konaklamanın Sünnet olduğu görüşündeydi.⁷⁸ Ebû Hureyre ve İbn Ömer, bunun Allah'a yaklaşma cihetiyle gerçekleştiği kanaatinde oldukla-rından onu haccın sünnetlerinden sayarken; onun tevafuk eseri olduğunu be-nimsemeleri hasebiyle sünnet olarak görmeyen Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise,⁷⁹

⁷³ Bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 110-1.

⁷⁴ Muslim, 3. *Hayz* 59, I. 260.

⁷⁵ Buhârî, 8. *Salât* 105, I. 130; Muslim, 4. *Salât* 269-271, I. 366-7.

⁷⁶ Kırbaçoğlu, *Hadis İlminde Metodoloji Sorunu* (II. kısım), s. 469.

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, III. 191, no: 13343; Muslim, 15. *Hac* 337, I. 951; Tirmizî, 7. *Hac* 81, no: 921, III. 262; İbn Mâce, 25. *Menâsik* 81, no: 3069, II. 1020; Ahmed b. Hanbel, II. 87, 89, 112.

⁷⁸ Muslim, 15. *Hac* 338, I. 951.

⁷⁹ Dehlevî, *Huccetullâhî'l-hâliğa* (2 cilt), tahk. Muhammed Şerîf Sukkâr, Dâru İhyâ'î'l-ülüm, Beyrut 1990, I. 409-410.

burada konaklamıyorlar ve oranın herhangi bir kurbet (ibadet) kastı gözetilmeksizin, rastgele konaklanılan bir yer olduğunu söylüyorlardı.⁸⁰

Hız. Âişe bu hususta şöyle diyordu: "Resulullah (s) Ebtah'ta ancak (Medine'ye doğru yola) çıkışı kolay olduğu için konakladı,⁸¹ ama bu, sünnet değildir.⁸² Dolayısıyla dileyen orada konaklar, dileyen de konaklamaz."⁸³ O, başka bir rivayette ise bunu "Vallahi o (s), orada yalnızca benim yüzümden konakladı." diyerek açıklamıştır.⁸⁴

Dolayısıyla, Hız. Âişe ve İbn Abbâs gibi, Ebtah'ta konaklamanın sünnet olduğunu kabul etmeyenler, bunun hacc menasikinden olmadığını, terkinden dolayı da bir şey gerekmediğini söylemek istemişlerdir. İbn Ömer gibi mezkur konaklamanın sünnet olduğunu söyleyenler ise, Hız. Peygamber'in bütün fiillerini örnek alma şeklindeki genel temayülden hareket etmektedirler, ama bunu bağlayıcı görmemektedirler.⁸⁵ Bu durumda, her iki taraf da, kendi icthadları doğrultusunda benimsedikleri kanaatlerini dile getirmişlerdir. Hız. Âişe de bu konuda kanaatini serdetmiştir.

Hız. Âişe'nin, bazı rivayetler hakkında beyan ettiği kanaatleri ise, kimi ilim adamları tarafından tasvip edilmemiştir. Bir defasında Hız. Âişe, aklıktan ölümüne sebep olduğu bir kedi yüzünden azap edilen kadın ile ilgili Ebû Hüreyre'nin rivayetini duyunca onu bu konuda sert bir şekilde sorgulamıştı:

O, "Ey Ebû Hureyre! doyurmadığı, sulamadığı ve üstelik yeryüzündeki börtü böcekten yemesi için salmadığı (neticede aklıktan ölümüne sebep olduğu) bir kedi yüzünden bir kadının cehennemde azap çektiğini⁸⁶ Resulullah'tan (s) rivayet eden sen misin?" diye sorunca, Ebû Hureyre: "Ben bunu Resulullah'tan (s) işittim." dedi. Bu defa Hız. Âişe "Allah katında bir mümin, bir kedi yüzünden azap çekmeyecek kadar değerlidir, ama bu kadın (aynı zamanda) bir kafir idi. Ey Ebû Hureyre! Resulullah'tan (s) hadis rivayet ettiğin zaman ne rivayet ettiğine bir bak!" dedi.⁸⁷

Hız. Âişe'nin bu değerlendirmesini isabetli bulmayan Mısırlı muasır alimlerimizden Yusuf el-Karadâvî konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

Müminlerin annesi Âişe, hadisin bu sığasıyla rivayetini, Ebû Hureyre'nin Hız. Peygamber'den işittiğinde, lafzını iyice bileyemediği zannı ile red-

⁸⁰ Bkz. Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi şaîhi Muslim b. el-Haccâc, Dâru'r-rayyân li't-turâs, Kahire t.y., IX. 59; İbnu'l-Kayyum, Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd (5 cilt), tahk. Şu'ayb el-Arnâvût, Abdulkâdir el-Arnâvût, Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1987 (15. baskı), II. 295.*

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, III. 191, no: 13346; Buhârî, 25. *Hacc* 147, II. 196; Muslim, 15. *Hac* 339-340, I. 951; Ebû Dâvûd, 5. *Menâsik* 87, no: 2008, II. 513; Ahmed b. Hanbel, VI. 190.

⁸² İbn Ebî Şeybe, a.y.; Muslim, a.y.

⁸³ Ebû Dâvûd, a.y.; Ahmed b. Hanbel, a.y.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III. 692 (Ahmed b. Hanbel'den nakletmektedir.) Ebû Dâvûd, 5. *Menâsik* 86, no: 2005, II. 512'de ise Hız. Âişe şöyle demektedir: "Ben umremi kaza ettim ve Resulullah (s) umre bitinceye kadar beni Ebtah'ta bekledi."

⁸⁵ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III. 692. Geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 282-5.

⁸⁶ Bkz. Buhârî, 10. *Ezân* 90, I. 181-2, 60. *Enbiyâ* 54, IV. 152; Muslim, 39. *Selâm* 151-2, II. 1760; 45. *Birr* 133-4, III. 2022.

⁸⁷ Haber için bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, s. 199, no: 1400; Ahmed b. Hanbel, II. 519, 188.

detti. Hz. Âişe'nin delili, bir kedi yüzünden mümin bir insana azap edilmesini çok görmesidir. Çünkü Allah yanında mümin, konuşmayan dilsiz bir hayvan yüzünden cehenneme atılmayacak kadar değerlidir. Allah Hz. Âişe'yi bağışlasın, burada gayet önemli bir şeyde gafil davranmıştır ki, o da, yapılan işin delalet ettiği husustur. Çünkü aklıktan ölüncüye kadar kedinin hapsedilmesi, o kadının kalbinin donukluğuna, Allah'ın zayıf yaratıklarına karşı katılığına, merhamet ışıklarının kalbine girmediğine dair açık bir delildir. Cennete ise ancak merhametli olanlar girer. Allah ancak merhametli olanlara merhamet eder. Eğer o kadın yerdekilere merhamet etseydi, Yüce Allah da ona merhamet ederdi. Şüphesiz bu ve benzeri hadisler, insani değerler açısından İslam için övünç kaynağı sayılmaktadır. Öyle ki, her canlı mahluka hizmet ediyor, her yaş ciğer taşıyan canlıyı gözetmekten dolayı ecir veriliyor...⁸⁸

Bu değerlendirmenin ardından Karadâvî, aynı hadisin, hem İbn Ömer,⁸⁹ hem de Câbir⁹⁰ tarafından da rivayet edildiğini,⁹¹ dolayısıyla Ebû Hureyre'nin bu rivayetinde tek kalmadığını da ifade eder ki,⁹² bizce onun bu değerlendirmesi takdire şayandır.⁹³

Şüphesiz, Hz. Âişe burada o kadının kafir olduğunu, kendi kanaati olarak belirtmiştir. Ebû Hureyre'nin rivayeti eksik veya yanlış nakletmesi muhtemel ise de, İbn Ömer ve Câbir rivayetlerinin de aynı doğrultuda olması, aslında hadisin doğru olarak nakledildiğini göstermektedir.

6. Mantık ve Dile Dayalı Eleştiriler

Hız. Âişe'nin rivayetleri tashih ederken kullandığı yöntemlerden bir diğeri de, onları dil ve mantık kuralları doğrultusunda değerlendirmeye tâbi tutmasıdır. İştmiş olduğu bazı yanlış anlayış veya çıkarımları bu tür tahlillerle düzeltmeye çalışmış ve ince kavrayışıyla Hz. Peygamber'in zaman zaman kullandığı mecazi ifadeyle gerçekte neyi kastettiğini kolaylıkla anlayabilmiş ve onun muradını izah etmiştir.

Mesela, Hz. Peygamber'den, kendisine ilk önce "kolu en uzun olan" hanımının kavuşacağını işiten diğer eşler, bunu tamamen zahîrî bir şekilde anlayıp kollarını ölçerken, Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in bununla hayır-hasenat yapma, sadaka vermeyi kastettiğini anlamıştır.⁹⁴

⁸⁸ Yûsuf Karadâvî, *Keyfe nete'âmel ma'a's-sunneti'n-nebeviyye, me'âlim ve çavâbi*, Dâru'l-vefâ, Mansure 1990, s. 46-7. Krş. *Sünneti Anlamada Y" tem*, çev. Bünyamin Erul, Kayseri 1998 (3. baskı), s. 117-9.

⁸⁹ Buhârî, 10. *Ezân* 90, I. 181-2; Muslim, 45. *Birr* 133, III. 2022.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, III. 335-6; Muslim, 10. *Kusûf* 9, I. 622.

⁹¹ Ayrıca Abdullâh b. Amr tarafından da rivayet edilmiştir. Bkz. Nesâ'î, 16. *Kusûf* 20, III. 149.

⁹² Karadâvî, *age.*, a.y.

⁹³ Ahmed Keleş ise, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 209-210'da, Hz. Âişe'nin hadisi reddetme gerekçesinin Karadâvî'nin dikkatinden kaçtığını söyleyerek onun bu değerlendirmesine katılmamaktadır.

⁹⁴ Buhârî, 24. *Zekât* 11, II. 115; Muslim, 44. *Fedâilü's-sahâbe* 101, II. 1907; Nesâ'î, 23. *Zekât* 59, V. 66-7.

Ölümünün yaklaştığını anlayınca, "Ölü, üzerindeki elbise ile diriltilir." hadisine dayanarak yeni bir elbise isteyip giyen Ebû Sa'îd el-Hudrî, bu hadisten Hz. Peygamber'in elbise ile kefeni kastedtiğini sanmış,⁹⁵ ancak Hz. Âişe buna karşı çıkarak şöyle demiştir: "Allah Ebû Sa'îd'e rahmet eylesin! Hz. Peygamber bununla sadece kişinin hangi amel üzere öldüyse onu kasetmiştir." demiştir.⁹⁶ Nitekim Resulullah (s) başka bir vesileyle şöyle buyurmuştur: "İnsanlar, yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşır olunacaktır."⁹⁷

Yine henüz çocuk olan Urve b. ez-Zubeyr, "Safâ ve Merve Allah'ın sembollerindedir. Kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa, o ikisini sa'yetmesinde bir günah yoktur..."⁹⁸ ayetinden hareketle, teyzesi Hz. Âişe'ye: "Ben, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyen kişiye bir şey gerekmez kanaatindeyim. O ikisi arasında sa'yetmesem aldırış etmem!" deyince Hz. Âişe konuyu dil ve mantık açısından ele alarak, şu güzel açıklamayı yapmıştır:

Ey kızkardeşimin oğlu! Ne kötü söyledin! (Safâ ile Merve arasını) hem Resulullah (s), hem de (ona uyararak) Müslümanlar tavaf etti ve böylece sünnet oldu. Önceleri Muşelle'deki tağut Menât için hacc yapan cahiliye müşrikleri Safâ ile Merve arasını sa'yetmezlerdi. İslam gelince Hz. Peygamber'e bunu sorduk. Bunun üzerine Allah (c.c.)'şu ayeti indirdi: "Safâ ve Merve Allah'ın sembollerindedir. Kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa, o ikisini sa'yetmesinde bir günah yoktur..."⁹⁹ Eğer senin dediğin gibi olsaydı ayet, "O ikisini sa'yetmemesinde bir günah yoktur." şeklinde olurdu.¹⁰⁰

Sonuç

Metin tenkidıyla şöhret kazanmış olan Hz. Âişe'nin rivayetlere ve fetvalara yönelik düzeltmeler yaparken, onları Kur'an, Sünnet, hadis, akıl, kanaat, tarih ve Arap dili gibi kriterlerden birine veya aynı anda birkaçına arzettiği, tespit ettiği yanlışlıklar sebebiyle ravi ve rivayetleri eleştirdiği görülmektedir.

Hz. Âişe'nin eleştirilerinde kullandığı "Kim şöyle haber verirse, yalan söyler", "yalan söylüyor", "yalan yanlış söylemiş",¹⁰¹ "yanıldı veya unuttu"; "Kulak hata eder."; "İyi ezberleyememiş", "yanlış işitmiş, yanlış nakletmiş", "hadisin

⁹⁵ Bkz. Ebû Dâvûd, 15. *Cenâiz* 18, no: 3114, III. 485; İbn Hıbbân, *eş-Şahîh*, terp. el-Fârisî Emîr Alâuddîn Afî b. Belbân (*el-İhsân fî takrîbi şahîhi İbn Hıbbân*), tahk. Şuayb el-Arnâvût, Muessestü'r-risâle, Beyrut 1988, XVI. 307, no: 7316; Hâkim, *Mustedrek*, I. 340.

⁹⁶ Bkz. Zerkeşî, *İcâbe*, s. 120; Bu yönde merfû' haberler için bkz. Muslim, 51. *Cenne* 83-4, III. 2206; Hâkim, *Mustedrek*, II. 452.

⁹⁷ Muslim, 51. *Cenne* 56, III. 2194; Ahmed b. Hanbel, VI. 53, 90; İbn Mâce, 37. *Zuhd* 33, no: 4276, II. 1429; Buhârî, 60. *Enbiyâ'* 8, 48, IV. 110, 142.

⁹⁸ 2. Bakara, 158.

⁹⁹ 2. Bakara, 158.

¹⁰⁰ Buhârî, 25. *Hac* 79, II. 169; Muslim, 15. *Hac* 261, I. 929.

¹⁰¹ Rivayetlerde geçen kizb ve tekzib ifadeleri hakkında geniş değerlendirme ve birçok misal için bkz. Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde Tekzib Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti", *AÜİFD XXXIX* (1999) s. 455-489.

evvelini haber vermiş", "mesele, onun dediği gibi değildir", "insanlar ne kadar da çabuk unutuyorlar!"; "Ne kötü söyledin!", "İyi yapmamışsın, ne kötü yapmışsın!" vb. tenkit ifadelerinin, kısaca: unutmama, hata-galat, vehm, eksik işitme, eksik nakletme, doğru işitmeme, iyi bellemememe, kastı anlayamama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe, yalan yanlış söyleme vb. beşer olmanın tabii sonucu ortaya çıkan bazı zabt kusurları olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰²

Rivayetlere yönelttiği eleştirilerinin bir kısmında Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in söz ve fiiline bizzat şahit olmadığı hâlde, onu en yakından tanıyan kişi olarak, şahsî kanaatine ve tahminine dayalı yorumlar yapmıştır. Bu sebeple onun, "Hz. Peygamber böyle dememiştir; dese dese şöyle demiştir." anlamındaki bazı düzeltmeleri, selef alimlerinin bazıları tarafından tasvip ve kabul görmemiştir.

Bu itirazlara rağmen Hz. Âişe'nin esas aldığı kriterler, günümüz metin tenkidi çalışmalarında da en vazgeçilmez ölçüleri oluşturmaktadır. Onun bazı istidrâkleri kabul görmese de, metin tenkidi sahasında uygulamış olduğu metodu, kullanmış olduğu kriterleri son derece önemlidir. Hz. Âişe birçok istidrâkinde, metin tenkidinin en güzel örneklerini vererek bu sahada kendisinden sonra gelen nesillere öncülük etmiş, çığır açmıştır.

Hz. Âişe'nin bir hadisçi olarak esas değerini ortaya koyan hizmeti, zamanındaki ilim adamı sahabilerin fetva ve rivayetlerinde düştükleri hatalara karşı yürüttüğü tashih ve tenkit faaliyetidir. Resulullah'ın vefatından sonra tam kırk yedi sene sürdürdüğü bu ilmî faaliyet, onun Kur'an ve Sünnet bilgisinin ne kadar kuvvetli olduğunu, sahip olduğu muhakeme, tenkit kabiliyeti ve ilmî seviyesini göstermektedir.

Bu tenkit faaliyetleri o devrin ilmî zihniyetini göstermesi bakımından da ayrıca önem taşır. Onun bu tenkitleri yerine göre çok şiddetli olmuştur. Ancak hedef doğru ve sağlam olanın ortaya çıkması, dinin en güzel biçimde anlaşılmasının sağlanması olduğu için daima müsbet sonuçlar vermiştir.¹⁰³

Zikredilen rivayetler açıkça gözler önüne sermektedir ki, sahabe döneminde gayet canlı, dinamik bir eleştiri zihniyeti mevcuttur. Onlar doğruların, hakikatin tespiti adına, en küçük bir yalan veya yanılma ihtimalinde dahi, kim olursa olsun, karşısındaki sahabiyi tenkit ve tezkîp etmekten geri kalmamış, ortaya atılan söz, kanaat, icthad veya rivayeti tahkik cihetine gitmiştir.

Âişe validemizin, temelini attığı 'muhteva tenkidi' ile sahih hadis ve Sünnet'in tespiti, aslında zor ama son derece gerekli bir görevdir. Günümüz hadisçileri için de vazgeçilmez bir yöntem olduğuna inandığımız benzer yaklaşımlarla, Resul-i Ekrem'e ait olan Sünnet ve hadis bilgilerinin daha sağlıklı bir şekilde tespiti, daha makul bir şekilde anlaşılıp yorumlanması müyesser olacaktır.

¹⁰² Bkz. Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 251-3; M. Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu, Ankara 1998, s. 202-4.

¹⁰³ Nevzat Aşık, *Hazreti Âişe'nin Hadisçiliği*, İzmir 1987, s. 6, 69.